

Η πολυδιάστατη Κασσάνδρα του Νάνου Βαλαωρίτη

Γιωτοπούλου Δήμητρα

«Ο αρχαίος ελληνικός μύθος αρχέγονος και αιφνιδιαστικά νέος, πολυκρησιμοποιημένος, αλλά πάντα πρωτότυπος, διακειμενικός και αυτοτελής, άχρονος και βαθιά ριζωμένος στα εδάφη της ιστορίας»¹ αποτελεί πηγή έμπνευσης πολλών νεοελλήνων λογοτεχνών. Από τη στιγμή που η μυθική αφήγηση εμφυτεύεται σε ένα συγκεκριμένο λογοτεχνικό γένος και είδος αποκτά τη λογοτεχνική της ταυτότητα. Οι παραλλαγές της μυθικής αφήγησης μέσα στη λογοτεχνία συνιστούν τον πυρήνα του λογοτεχνικού μύθου. Η ταυτότητα των μυθικών προσώπων επαναπροσδιορίζεται στο πλαίσιο του μοντερνισμού, καθώς αυτά μεταμορφώνονται σε σύμβολα και προσκτώνται πολλαπλές δυνατότητες σημασιολόγησης.

Σύμφωνα με το Μαρωνίτη «Στο *Μυθιστόρημα* ο Σεφέρης μυθοποιεί με σπαράγματα αρχαιοελληνικών μύθων επίκαιρες ιστορικές εμπειρίες, και με κρίσιμα ιστορικά δρώμενα δίνει στα μυθολογικά του πρότυπα διάσταση ιστορίας».² Το ποίημα που έπαιξε μεγαλύτερο ρόλο στη ζωή του Νάνου Βαλαωρίτη ήταν το «Μυθιστόρημα» του Σεφέρη. «Το πιο αινιγματικό ποίημα της ελληνικής γλώσσας. Εκεί βλέπουμε κυρίως εικόνες, προοπτικές, μυστηριώδεις αναφορές σε μύθους και πρόσωπα, σε καταστάσεις ακαθόριστες. Αλλά το γράψιμο είναι συγκεκριμένο, σαφές», ομολογεί ο ίδιος ο ποιητής σε πρόσφατη συνέντευξή του.³ Ο Βαλαωρίτης χρησιμοποιεί στην ποίησή του μυθικά πρόσωπα, τα οποία μετασχηματίζει σε ποιητικά προσώπια και μέσω μιας συμβολικής, κρυπτικής και υπαινεκτικής γλώσσας προσπαθεί να χωνεύσει το αρχετυπικό με το διαχρονικό.

Πιο συγκεκριμένα στην ποιητική συλλογή του Βαλαωρίτη *Αλληγορική Κασσάνδρα*,⁴ η οποία συντίθεται από τα ποιήματα «Αλληγορική Κασσάνδρα», «Ωδή

¹ Βλ. Buxton Richard, *Οι ελληνικοί μύθοι. Ένας ολοκληρωμένος οδηγός*, Πατάκης, Αθήνα, 2005, 245, κατά Πεφάνη Γιώργο, «Αναζητώντας τον μίτο προς τον αρχαίο ελληνικό μύθο», *Ελληνική Αρχαιότητα και Νεοελληνική Λογοτεχνία* (πρακτικά), Κέρκυρα, 2009, 229.

² Μαρωνίτης Δ. Μ., *Πίσω Μπρός*, Στιγμή, Αθήνα, 1986, 40, σημ. 5.

³ Δαφέρμου Κατερίνα, «Πώς αχρηστεύεται ο ποιητής», εφημ. *Βήμα*, 18-03-2007.

⁴ Βαλαωρίτης Νάνος, *Αλληγορική Κασσάνδρα*, Καστανιώτης, Αθήνα, 1998.

στην Οδύνη» και «Περιπλάνηση» πίσω από κάθε ποίημα υπάρχει ένα μυθικό πρόσωπο, το οποίο λειτουργεί μέσα στο κείμενο ως μεταποιημένο σύμβολο με συγχρονική διάσταση. Το εγώ, λοιπόν, του μυθικού προσώπου, η ταυτότητά του, επαναπροσδιορίζεται, δεδομένου ότι διαμορφώνεται συνεχώς ανάλογα με τις κειμενικές περιστάσεις. «Κατά μια μπαχτινική έννοια, το εγώ είναι περιορισμένο, αλλά όχι εγκλωβισμένο, από το περιβάλλον, ενώ το κείμενο θεωρείται το πεδίο όπου συντελείται η αλληλεπίδραση και η διαλογική συνάρθρωση του εγώ με τον άλλο, της ατομικότητας με την κοινωνία».⁵

Στα τρία πρώτα ποιήματα της συλλογής «Αλληγορική Κασσάνδρα I, II, III» κεντρικό πρόσωπο διαδραματίζει η Κασσάνδρα, η οποία αναβιώνει με όλα τα χαρακτηριστικά του αρχετύπου και έτσι ο ποιητής επιχειρεί τη διαχρονική ανάγνωση του μύθου της. Στα δυο πρώτα ποιήματα υπάρχουν απλά αγνά τραγικά περιγράμματα, που συνδυαστικά με τον τίτλο των ποιημάτων, τον παραληρηματικό λόγο⁶ και τις διολισθήσεις του νοήματος παραπέμπουν στην τραγική μορφή.⁷

Το σκηνικό είναι σύγχρονο, καθημερινό. Το ποιητικό υποκείμενο οραματίζεται την πρόκληση ενός πολέμου, την καταστροφή μιας χώρας, το θάνατο πολλών ανθρώπων. Μέσα από υπερρεαλιστικές εικόνες και πολλαπλές κειμενικές παραπομπές ο ποιητής προφητεύει την καταστροφή του κόσμου: «Εκτάσεις απέραντες καμένες, νεκρές, ακατοίκητες / Παντού ερημιά, φαρμακωμένα ποτάμια κυλούσαν / ο κουρασμένος πλανήτης γλιστράει μες στο διάστημα / Αργότερα ένας

⁵ Τζιόβας Δημήτρης, *Ο άλλος εαυτός. Ταυτότητα και κοινωνία στη νεοελληνική πεζογραφία*, μεταφρ. Άννα Ροζενμπεργκ, Πόλις, Αθήνα, 2007, 30.

⁶ «Επεφτα σε έκσταση και άφριζα κι έλεγα διάφορα / Που κι εγώ δεν τα θυμόμουνα αργότερα / Γιατί έμοιαζαν με παραλογισμούς και με παραληρήματα». Βλ. *Αλληγορική Κασσάνδρα*, ό.π. 31.

⁷ Μια σύγχρονη άποψη που αφορά στον προσδιορισμό της γυναικείας ταυτότητας στην αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή κοινωνία συνδέει την αινιγματική ιδιότητα της γυναίκας και την τάση της να επικοινωνεί με το θεό και να αναπτύσσει υπερφυσικές ικανότητες με τη λατρεία της μητριαρχίας, το δαιμονικό και χθόνιο στοιχείο. Για την άποψη αυτή, βλ. King Helen, "Hippocrates' Woman: Reading the female body in ancient Greece", Routledge, 1998, 163.

πόλεμος θα ξεσπάσει εξοντωτικός / Τέρατα μεταλλικά καλημερίζονται μ' εκρήξεις / Πονάνε, η φωτιά απλώνεται παντού».⁸

Ο Βαλαωρίτης βαθιά επηρεασμένος από τον Σεφέρη⁹ και τον Καβάφη¹⁰ χρησιμοποιεί ειρωνική γλώσσα και μερικές φορές πικρό σαρκασμό για να αποκαλύψει την ειρωνεία της μοίρας και να περιγράψει την αλλοτρίωση του σύγχρονου ανθρώπου, η οποία προβάλλεται ως αποτέλεσμα της απομάκρυνσης του ανθρώπου από τις αξίες της παράδοσης. Το ποιητικό υποκείμενο προσπαθεί να επαναπροσδιορίσει την ταυτότητά του μέσα από απίθανες αντιφάσεις, μεταλλαγές και ψυχικές μεταπτώσεις. Στην ψυχή της Κασσάνδρας, που κυριαρχείται από τη μανία και την έκσταση, το απτό της καθημερινότητας συμφύρεται με το κρυπτικό και το αμφίσημο, γεγονός που προκύπτει από την προφητική ικανότητα του μυθικού αρχετύπου.¹¹

Η ταυτότητα του μυθικού προσώπου προσδιορίζεται καλύτερα στο τρίτο ποίημα «Αλληγορική Κασσάνδρα III», το οποίο ανακαλεί όλα τα επεισόδια στα οποία εμπλέκεται το μυθικό πρόσωπο. Ο Βαλαωρίτης ακολουθεί και στο σημείο αυτό τη σεφερική μέθοδο. Ο Σεφέρης «καταπιάνεται με ένα παρόν το οποίο ανακαλεί άμεσα το παρελθόν που επιθυμεί να αναστήσει: οι ήρωές του, τα σκηνικά του, ακόμα και η γλώσσα του μπορούν να προκαλέσουν μυθικές προεκτάσεις χωρίς την

⁸ Βλ. *Αλληγορική Κασσάνδρα*, ό.π. 24-25.

⁹ Για την ειρωνική χρήση της γλώσσας στην ποίηση του Σεφέρη, βλ. Κωστίου Κατερίνα, «Γιώργος Σεφέρης: από την ειρωνεία στη σάτιρα», *Νέα Εστία*, τ. 148, τ. 1728, Αθήνα, 2000, 642-662.

¹⁰ Για την ειρωνική χρήση της γλώσσας στην ποίηση του Καβάφη, βλ. Βαγενάς Νάσος, «Η ειρωνική γλώσσα», στο *Εισαγωγή στην Ποίηση του Καβάφη*, επιμελ. Μιχάλης Πιερής, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2001, 347-364.

¹¹ «Μανία εκείνου που οραματίζεται νομίζοντας / Πως βλέπει, πως αισθάνεται, πως γνωρίζει αληθινά / Την υπερπραγματικότητα, που τη φαντάζεται / Αλλιώςτική από αυτό που είναι δίνοντάς της / Το χρίσμα και χρωματίζοντάς την ζωηρά / Τόσο που θαρρείς πως βλέπεις πίνακες ζωγραφιστούς / Που μοιάζουν πιο αληθινοί από την πραγματικότητα». Βλ. *Αλληγορική Κασσάνδρα*, ό.π. 22-23.

παραμικρή επιτήδευση, γιατί η πραγματικότητα και ο μύθος υπάρχουν σε μια φυσική συζυγία».¹²

Μέσα από τη σύζευξη παρόντος-παρελθόντος η ταυτότητα του μυθικού προσώπου ανανοηματοδοτείται και προδιαγράφεται το μέλλον του. «Κι έτσι ζούσα στο μέλλον και στο παρελθόν / Ενώ το παρόν ήταν ένα άδειο κούφιο κέλυφος», λέει χαρακτηριστικά το ποιητικό υποκείμενο.¹³ Η μυθική Κασσάνδρα προφήτευε δυσοίωνα μελλοντικά γεγονότα, όμως δε γινόταν πιστευτή και καμία συμφορά δεν μπορούσε να αποφευχθεί. Το ίδιο παράπονο ομολογεί και το ποιητικό υποκείμενο «Κάθε τι που κουβεντιάζαμε μια μέρα πριν την / επομένη / Θα' βγαине αληθινό, το πολύ δώδεκα ώρες αργότερα. / Κι όμως δεν προλάβαινε ο χρόνος ν' αλλάξει τίποτα / Απ' την πορεία που έπαιρναν τα γεγονότα».

Στη συνέχεια η Κασσάνδρα του Βαλαωρίτη αφηγείται όλα τα περιστατικά που αφορούν την παρθενία της. Είναι ορατή η απήχηση του μυθικού επεισοδίου με τον Αίαντα το Λοκρό, η αντίστασή της στον έρωτα του θεού Απόλλωνα, ο ρόλος της ως παλλακίδα και αιχμάλωτης πολέμου. Η παρθενία της λειτουργεί στο ποίημα του Βαλαωρίτη σε συνάρτηση με την απώλεια της παρθενικής ταυτότητας του ποιητικού υποκειμένου, γεγονός που αποκαλύπτει την αλλοτρίωσή του. Αυτό αποκαλύπτεται μέσα από την ειρωνική γλώσσα και την αντιφατική εικονοποιία. Το μυθικό πρόσωπο, που κατάφερε να αντισταθεί στον έρωτα ενός θεού, ηδονίζεται το σαρκικό έρωτα ενός θνητού «Ενώ αυτός ήταν επιτέλους ο αφέντης μου κι εγώ / Η σκλάβα του-αυτό μ' ερέθιζε τρομερά- και τον περίμενα / Τις νύχτες να' ρθει στο κρεβάτι μου».¹⁴ Έτσι, η ταυτότητα του μυθικού προσώπου εμπλουτίζεται με νεωτερικά στοιχεία, που ακυρώνουν το αρχέτυπο και απεικονίζουν το ηθικό τέλμα της κοινωνίας, το ζόφο της ψυχής σε ώρες ταραχών και τον αδιερεύνητο ψυχικό κόσμο του ανθρώπου. Το

¹² Βλ. Keeley Edmund, Ο Σεφέρης και η «μυθική μέθοδος» [στο βιβλίο του:] *Μύθος και φωνή στη σύγχρονη ελληνική ποίηση*, μφ. Σπύρος Τσακνιάς, Στιγμή, Αθήνα, 1987, 64, 79-80.

¹³ Βλ. *Αλληγορική Κασσάνδρα*, ό.π. 27.

¹⁴ Βλ. *Αλληγορική Κασσάνδρα*, ό.π. 28. Και παρακάτω «Κάποτε ήμουν ψυχρή κρύα και αναισθητή / Και τώρα δε χορταίνω από λαχτάρα κι ηδονή / Και μόνο να μ' αγγίξει παθιάζομαι αφάνταστα / Άσε πια όταν με παραβιάζει, διαλύομαι σαν να με / σφάζει / Αναγκάζεται να με φιμώσει να μην ακούγονται οι / κραυγές μου». Βλ. *Αλληγορική Κασσάνδρα*, ό.π. 29.

¹⁴ Βλ. *Αλληγορική Κασσάνδρα*, ό.π. 28.

ποιητικό υποκείμενο συμβολίζει τον άνθρωπο που αγωνίζεται, αναλώνεται, σφάλλει και τα αλλεπάλληλα λάθη συνιστούν την ύβρη του.

Η ταυτότητα της Κασσάνδρας προσδιορίζεται και από τη γυναικεία φύση της. Δεν είναι ελεύθερη, αλλά κατευθύνεται και επηρεάζεται από τις κοινωνικές νόρμες που υπαγορεύουν το ρόλο του αδύναμου και εξαρτημένου ανθρώπου.¹⁵ Η Κασσάνδρα, όμως, δεν παρουσιάζεται μόνο ως γυναίκα, αλλά και ως παλλακίδα ανελεύθερη, η οποία αποκαλύπτει τα μελλούμενα δεινά στον Αγαμέμνονα, αλλά αυτός δεν την πιστεύει.¹⁶ Στο σημείο αυτό ο Βαλαωρίτης ανακαλεί τα χαρακτηριστικά της αισχύλειας Κασσάνδρας.

Η αισχύλεια Κασσάνδρα σε κατάσταση έκστασης ανακαλεί την ευριπίδεια Κασσάνδρα, η οποία ντυμένη με βαριά φορέματα και χορεύοντας βακχικά σαν τρελή, αρχίζει να παραμιλάει, σαν να έχει μπει κάποιος μέσα της. «Ντυνόμουν με βαριά φορέματα, καλλώπιζα / Το πρόσωπό μου με πολλά χρώματα, μαύρα / Πράσινα και κόκκινα, τα μαλλιά μου / Τα έβαφα γαλάζια και φορούσα αμέτρητα βραχιόλια / Που κουδουνίζουν όταν χόρευα μόνη μου και μ' έλεγαν / τρελή / Και τότε άρχιζα να παραμιλώ και να μην ξέρω / Συχνά τι λέω, σαν κάποιος άλλος να μιλάει μέσα μου».¹⁷

Το ποιητικό υποκείμενο ξαφνικά απεκδύεται το αισχύλειο και ευριπίδειο προσωπείο του, επανέρχεται στην πραγματικότητα και ακούει κάποιον να της λέει «Έλα Αλεξάνδρα».¹⁸ Η Κασσάνδρα μεταμορφώνεται σε Αλεξάνδρα. Ο παραλληληματικός και αινιγματικός λόγος του ποιητικού υποκειμένου μάς είχε προετοιμάσει για αυτόν τον μετασχηματισμό. Δεν πρόκειται, όμως, για πρόσωπα με διαφορετική ταυτότητα. Ο Βαλαωρίτης αναπτύσσει ένα διακειμενικό διάλογο με το πιο σκοτεινό και αμφίσημο ποίημα της ελληνιστικής περιόδου, την *Αλεξάνδρα* του Λυκόφρονος. Σε αυτό το μακροσκελές ποίημα η Κασσάνδρα μετονομάζεται σε

¹⁵ Οι γυναίκες παρουσιάζονται συχνά σε λογοτεχνικά κείμενα ως εξαρτημένες και ασθενείς από τη φύση τους. Για αυτή την πτυχή της γυναικείας ταυτότητας, βλ. Pratt Annis, "Women and Nature in Modern Fiction", *Contemporary Literature* 13, 476-490.

¹⁶ «Κι εγώ μια δούλα σκλάβα παλλακίδα ανελεύθερη / Σύντροφος του κρεβατιού και δώρο στρατού / Υπερβολές που συνηθίζει το ασθενέστερο φύλο / Έτσι μας χαρακτηρίζουν εμάς τις γυναίκες / Αρσενικοί τι τραβάμε εμείς οι γυναίκες». Βλ. *Αλληγορική Κασσάνδρα*, ό.π. 29-30.

¹⁷ Βλ. *Αλληγορική Κασσάνδρα*, ό.π. 31.

¹⁸ Βλ. *Αλληγορική Κασσάνδρα*, ό.π. 32.

Αλεξάνδρα. Ο λόγος της είναι σκοτεινός και αινιγματικός και θυμίζει τη γλώσσα των χρησμών.

Κάποιες φωνές παρακαλούν το ποιητικό υποκείμενο να αποκαλύψει την αλήθεια για τα μελλούμενα δεινά, απροκάλυπτα, χωρίς αινίγματα και χρησμούς, όπως έκανε η Αλεξάνδρα του Λυκόφρονος.¹⁹ Ο ποιητής μάς επαναφέρει πάλι στην σύγχρονη πραγματικότητα και η Κασσάνδρα / Αλεξάνδρα χρησιμοδοτεί για τα παγκόσμια ιστορικά γεγονότα που θα πλήξουν την ανθρωπότητα και θα αποκαλύψουν το εφήμερο της ανθρώπινης μοίρας.

Στο τέλος το ποιητικό υποκείμενο λέγοντας χαρακτηριστικά: «Και μας υπονομεύει ένα μωρό, κρατώντας ένα / καπνισμένο / Περίστροφο στο χέρι-κι έτσι δεν είμαι εγώ η σκοτεινή / Αλλά εκείνοι που δεν εννοούν όλα αυτά που λένε / Και λένε τα αντίθετα από κείνα που εννοούν»²⁰ επαναφέρει το μυθικό επεισόδιο, κατά το οποίο η Κασσάνδρα προφήτευσε ότι το παιδί που κυοφορούσε η Εκάβη, θα πυρπολήσει την Τροία. Ο ποιητής, ως Κασσάνδρα, προφητεύει την καταστροφή του κόσμου, από πρόσωπα που κινούνται από τα πάθη τους και αντικατοπτρίζουν το ηθικό τέλμα της κοινωνίας, η οποία έχει απομακρυνθεί από τις αξίες της παράδοσης.

Μέσα από την ανάγνωση την εντοπισμένη στη μυθική μορφή της Κασσάνδρας στην ποιητική συλλογή του Βαλαωρίτη *Αλληγορική Κασσάνδρα*, διαπιστώνουμε την πολυδιάστατη ταυτότητα της ηρωίδας. Η Κασσάνδρα του ποιήματος ομολογεί ότι προφητεύει σε κατάσταση έκστασης και ότι τα οράματά της μοιάζουν με παραληρήματα, εικόνα που αναβιώνει την αισχύλεια Κασσάνδρα. Δηλώνει ότι χορεύει σαν τρελή, όπως η ευριπίδεια Κασσάνδρα, ενώ η αναφορά του ονόματος «Αλεξάνδρα» παραπέμπει στο εκτενές ελληνιστικό έπος *Αλεξάνδρα* του Λυκόφρονος. Χρησιμοποιώντας, λοιπόν, ο ποιητής τη βασική τεχνική του υπερρεαλισμού, την αυτόματη γραφή, ανακαλεί όλα τα μυθικά επεισόδια στα οποία

¹⁹ «Με αινίγματα, με γρίφους, με σταυρόλεξα, με πλάγιο / τρόπο / Παραβολές και παραμύθια, μια συμβολική γραφή / Ένας απόκρυφος λόγος, και σε πήρε κατά λέξη / Ο σκοτεινός Λυκόφρονος κι έγραψε κείνο / Το έπος το ασυνάρτητο, που αναφέρεται / Περιφραστικά σε όλους τους ήρωες της μυθολογίας / Χωρίς ποτέ να τους ονομάζει, όπως κάνουν τώρα / Οι ποιητές μας και νομίζουν πως θα γλυτώσουν / Με τα ορνιθοσκαλίσματά τους τον έλεγχο της Ιστορίας». Βλ. *Αλληγορική Κασσάνδρα*, ό.π. 32-33.

²⁰ Βλ. *Αλληγορική Κασσάνδρα*, ό.π. 34.

εμπλέκεται το μυθικό πρόσωπο. Η Κασσάνδρα διατηρώντας όλα τα αρχετυπικά χαρακτηριστικά της ανάγεται στη σύγχρονη πραγματικότητα και μετατρέπεται σε ένα τυπικό χαρακτήρα με συμβολική αξία. Η ταυτότητά της διαμορφώνεται από τη σύγχρονη πραγματικότητα, η ίδια αποκαλύπτει καθολικές αλήθειες και γίνεται φορέας σύζευξης μύθου και ιστορίας, δημιουργώντας έτσι μια μεθιστορία.

